Развитие на териториалното устройство у нас

Предмет на териториалното устройство е изучаването на формирането във времето и пространството на териториалното разположение на производителните сили, както и очакваните резултати от предвидимо въздействие върху този процес. Тази дейност бележи силно развитие след Втората световна война преди всичко в страните от Западна Европа (Франция, Холандия, Германия и др.). В страните от бившия социалистически лагер териториалното устройство, под едно или друго наименование, също бележи развитие, главно в СССР, Чехословакия, Унгария, ГДР. Интересът към теоретическите и практическите проблеми на териториалното устройство се повишава в почти всички напреднали в промишлено отношение страни. Провеждат се международни и национални конференции по инициатива на държавните органи, на специализираните инстанции към ООН и на обществени организации.

У нас също започва да се осъществява такава дейност още в 50-те години в системата на “Главпроект”. За “рождена” дата на териториалното устройство обаче се счита 15 юни 1960 г., т.е. датата на създаване на Института по районно планиране (ИРП). През 1962 г. институтът е отделен и преименуван в Институт по районно и териториално планиране (ИРТП).

Дейността на ИРТП се изразява главно в изработване на районни териториалноустройствени планове на окръзи, както и на регионални проучвания, като тези за Черноморското крайбрежие, Дунавското крайбрежие, района на Марица-изток и др. обекти на по-ниски териториални нива. В Института са изработени териториалноустройствени планове на повече от половината от 28-те окръга в страната. Териториите на останалите окръзи са предмет на дейност на развиващите подобна дейност специализирани звена в районни проектантски организации (РПО) София, Пловдив и Варна.

В периода до 1973 г. числеността на персонала на ИРТП варира между 50 и 70 човека. Структурата на Института включва директор, счетоводство и два производствени отдела, а от 1968 г. - и новосъздадената Научна група.

С РМС N 7/24.01.1973 г. се създава “Център за научни изследвания, проучване, проектиране и експериментиране по териториално устройство, градоустройство и архитектура” (ЦНИППЕТУГА), на базата на съществуващите ИПП “Главпроект”, Института по районно и териториално планиране (ИРТП), Научноизследователския институт по градоустройство и архитектура (НИГА) и РПО. Под тази сравнително кратко просъществувала “шапка” са Институтите НИПИГА, НИПИТУ и районните проектантски организации. Тогава се налага понятието “териториално устройство”, идващо от френското “aménagement du territoire”.

Научноизследователският и проектантски институт по териториално устройство (НИПИТУ) се сформира, обединявайки ИРТП и съответните звена на НИГА и “Главпроект”, имащи пряко отношение към териториалното устройство. В областта на териториалното устройство НИПИТУ представлява национален институт в системата на Министерството на строежите и архитектурата и разработва научноизследователски и приложни проблеми от национален, регионален и локален характер.

Управленската структура на Института е: Главен директор, Главен архитект, директори на дирекции. Дирекциите са: “Научни изследвания”, “Генплан”, “Районни териториални планове и ландшафт” и “Директивни и общи градоустройствени планове”.

За научното и проектно обслужване на националния комплекс “Строителство”, с РМС 76/9.04.1976 г., при Министерството на строежите и архитектурата се създава

Комплексен научноизследователски и проектантски институт по териториално устройство, градоустройство и архитектура (КНИПИТУГА).

Институтът извършва научноизследователска и експериментално-проектантска работа в областта на териториалното устройство, градоустройството и архитектурата в съответствие с прогнозата за социално-икономическо развитие на страната. В него се разработва Единния териториалноустройствен план на НРБ и основните положения за развитие на системата за комплексно обществено обслужване, нормативи, ограничители и показатели за архитектурни решения и примерни планове и експериментални проекти.

В Разпореждане 76 на МС е упоменато, че посредством своите институти и организации "…Министерството на строежите и архитектурата разработва и утвърждава нормативи, строително-конструктивни системи, типови строителни елементи, детайли и изделия на единната каталожна система за строителството, задължителна за всички проектантски институти и организации в страната, работещи в областта на архитектурно-строителното проектиране".

В утвърдения с разпореждането списък на научните, развойните, проектантските и внедрителските институти, организации и звена на Националния комплекс "Строителство", на първо място е Комплексният научноизследователски и проектантски институт по териториално устройство, градоустройство и архитектура (КНИПИТУГА). Както е посочено в разпореждането, той се образува на основата на НИПИТУ (Научноизследователски и проектантски институт по териториално устройство) и Дирекция "Научни изследвания " при НИПИГА.

Предметът на дейност на Института е научноизследователска и проектантска дейност в областта на териториалното устройство и научноизследователска дейност в областта на градоустройството за привеждането им в съответствие с предвижданото социално-икономическо развитие на страната и на териториалноустройствената концентрация, специализация, модернизация и реконструкция на териториалните и селищни системи;

- ✓ изработване на Единния териториалноустройствен план на Народна република България и основните положения за развитие и реконструкция на населените места и подсистемите за обитаване, труд, отдих и комплексно обществено обслужване;
- ✓ разработване на нормативна система на териториалното устройство и градоустройството, на чиято основа проектантските институти и организации извършват териториалноустройственото и градоустройствено проектиране;
- ✓ извършване на научноизследователска дейност в областта на архитектурата с изясняване на функциите, структурата и съдържанието на сградите и съоръженията и в съответствие с това - прогресивните тенденции на архитектурните решения, разработване на нормативи, ограничители и показатели за архитектурните решения, а също примерни планировъчни и експериментални решения и проекти.

Предметът на дейността на Института обуславя и неговата структура, разграничена в три нива на звената: управленческо, научноизследователско и проектантско и обслужване. В началния период на функциониране на КНИПИТУГА първата група звена - тези на управлението, се представят преди всичко от колективните органи - съветите: научно-технически, технически и стопански. С вътрешна административна заповед са формирани и колективните ръководства на дирекциите.

Съществен въпрос във връзка с укрепването на звената на управление е укрепването на научно-техническия съвет. Комплексния характер на Института предопределя много голям състав на този съвет, което налага към основното ядро от щатни членове на съвета да бъдат утвърдени от МСА и специализирани научни съвети по: териториално устройство и градоустройство, по архитектура и по проблемите на научно-техническия прогрес, с максимално ангажиране на външните членове на съветите в текущата работа на КНИПИТУГА.

Второто ниво на структурата на Института практически представлява неговата същност, тъй като именно от неговите дирекции се обезпечава крайната продукция.

Третото ниво се представлява от Дирекция "Техническо и административно-стопанско обслужване".

Характерът на дейността на Института се изразява в широка координация, прерастваща в непосредствена интеграция на силите или в пряко кооперирание с организации и институти, разработващи същите проблеми предимно в отраслов или административно-териториален аспект.

Така се очертава основното изискване в работата на КНИПИТУГА - да се използват разработките на специализираните институти и организации от различни нива , резултатите от които системно и методически последователно да се отразяват върху обобщаващите разработки, извършвани от Института, при което координираните разработки се превръщат в качествено нов обект на изследване и проектиране.

Основният "продукт" на Института, с който се обвързва цялата останала продукция, е Единният териториалноустройствен план (ЕТУП). Практическата реализация на ЕТУП се свежда до обосноваване и прилагане в ежедневната работа на основните параметри на развитие както на функционалните (зони за труд, обитаване, отдих, обществено обслужване, техническа инфраструктура), така и за регионалните (Черноморско крайбрежие, Дунавско крайбрежие, планинските и полупланинските райони и др.) подсистеми, обединени в конкретизираните условия за живот.

Тези параметри се изразяват в конкретни утвърдени от МС режими, нормативи, лимити и др. и са продукт главно на първите две дирекции на КНИПИТУГА - "Единен териториалноустройствен план" (ЕТУП) и "Териториално устройство".

Като продължение на същия единен производствен цикъл, дирекция "Градоустройство" конкретизира по-нататък същите параметри и тенденции чрез експериментално, подборно проектиране на общини и отделни населени места. Ползването на продукта от първите две дирекции, както и сътрудничеството на специалистите им в градоустройствените разработки прави възможно осъществяването на правата и обратната връзка между големите идеи и концепции в мащабите на страната или нейни райони и конкретното им приложение в практиката на населените места.

Общата численост на персонала надхвърля 320 души научни сътрудници, проектанти и помощен персонал. Комплексният характер на задачите определя наличието на специалисти с най-разнородни специалности. В Института работят архитекти, инженер-земеустроители, инженери-комуникатори, икономисти, географи, иконом-географи, агрономи, лесовъди, озеленители, геолози, биолози, математици и др. В процеса на работата се създават кадри, каквито, поради мултидисциплинарния характер на дейността на Института, не могат да бъдат създадени на друго място в страната. Заслужава да се отбележи задграничната дейност на Института и отделни специалисти в разработването на проекти, различни изследвания и консултантско участие в редица страни:

- ✓ Кралство Мароко - “Директивна схема за регионално устройство на Централен северен регион” и градоустройствен план на гр.Сетат;
- ✓ Народна република Ангола - Териториалноустройствени планове на провинциите Бенго и Бенгела и ОГП и ЗРП на градовете Кашито, Бенгела, Лобито и Баия Фарта;
- ✓ Етиопия - Проучване зоната на влияние на гр.Адис Абеба, ЗРП на жилищни райони в Адис Абеба, ЗРП на гр. Дери Дача и Боджо;
- ✓ Украйна - ЗРП на гр.Ясински, Ивано-Франковска област;
- ✓ Сирия - ТУП на зона за интензивно земеделие;
- ✓ Замбия - проучване на възможностите и локализация на 9 нови градски центъра в селскостопански райони;
- ✓ Виетнам - ТУП на делтата на р.Меконг;
- ✓ Лаос - консултации по териториалноустройствени проучвания.

Същевременно специалисти от Института са изпращани на работа в сродни институти и техните териториални поделения:

Република Куба: в Националния институт по физическо планиране в Хавана и в провинциалните дирекции в Сантяго де Куба, Гуантанамо, Олгин, Лас Тунас, Сиего де Авила, Санта Клара, Матансас.

Ангола - в Националния институт по териториално устройство в Луанда.

С това наименование (КНИПИТУГА) Институтът развива дейността си до 1990 г., като междувременно са извършени някои структурни промени, най-съществените от които са излизането на дирекция “Архитектура” (преминала към ГЛАВПРОЕКТ) и присъединяването на поделение на Комитета по водите като дирекция “Техническа инфраструктура”. Дирекция ЕТУП “поглъща” дирекция “Териториално устройство” и отдел “Системен анализ, математически методи и информационни системи” от дирекция “Техническа”. В трите дирекции - ЕТУП, “Градоустройство” и “Техническа инфраструктура” са създадени специализирани ателиета по функционални системи.

През този (близо 14 годишен) плодотворен период са извършени множество научни изследвания, съпроводени с мащабна издателска дейност в бюлетини, сборници и оповестявани на научни конференции в цялата страна. Изработени са и стотици проекти на обекти от различни териториални нива - национално (ЕТУП), регионално, окръжно, общинско, до кварталнозастроителни планове и сгради.

В последните години (преди 1990 г.) управленската структура на Института е: генерален директор, зам. генерален директор. Има 3 дирекции: ЕТУП, “Градоустройство”, “Техническа инфраструктура” с директори, а в трите дирекции - ателиета с ръководители. Ателиетата са изградени по функционални системи.

В дирекция “ЕТУП” ателиетата са: “Селищни системи”, “Обществено обслужване”, “Труд”, “Обитаване”, ”Техническа инфраструктура”. В дирекция “Градоустройство” - “Населени места”, “Производствени зони”, “Обществено обслужващи центрове”, “Инженерни мрежи”, “Икономически проучвания”, “Геодезия”; в дирекция “Техническа инфраструктура” - “Водни пътища”, “Транспортна мрежа”.

С разпореждане на Бюрото на Министерския съвет от 1.01.1990 г. е извършена ликвидация и на мястото на КНИПИТУГА се създава НЦТСУ (Национален център по териториално и селищно устройство), с бюджетна част с направления (вместо ателиета), изградени също по функционален принцип.

На мястото на дирекция “Градоустройство” се създава Консултантско-експериментален център (КЕС), със самостоятелна стопанска дейност, с ателиета: “Задгранично проектиране”, “Обществени центрове”, “Инженерни мрежи”, “Геодезия”.

Съгласно Разпореждането, предметът на дейност на Центъра е: “научно и проектно осигуряване на стратегията, прогнозите, програмите, плановете и нормативните документи на национално, регионално и местно равнище в областта на териториалното и селищното устройство”.

С Постановление на Министерския съвет N 134/10.07.1991 г. НЦТСУ се преобразува в “Национален център по териториално и селищно устройство, регионално развитие и архитектура” (НЦТСУРРА), с численост на персонала 200 бр. Под това наименование Центърът просъществува по-малко от три месеца.

За 2 години са съкратени или предсрочно пенсионирани над 100 човека, предимно специалисти с дългогодишен стаж в сферата на териториалното устройство.

Резултат на нова ликвидация е създаването (от 1.01.1992 г.) на НЦТРЖП (Национален център по териториално развитие и жилищна политика) със същата структура плюс новото направление “Жилищна политика”.

Статусът на центъра: Държавна организация на подчинение на Министерството на териториалното развитие и строителството, в съответствие с ПМС № 236/1991 г.

Управлението на Центъра се осъществява от Генерален директор и трима заместник-генерални директори.

Общата численост на постоянния персонал беше 150 човека, от които 18 професори и доценти, т.е.- съкратени са още 50 човека. По специалности персоналът се състои от: урбанисти, регионалисти, архитекти, инженери, комуникатори, икономисти, географи, статистици, еколози, програмисти и др. От тях в КЕС - 40 човека, като броят им се променя в зависимост от характера и обема на изследователските и проектантски работи по стопански договори.

Финансирането на КЕС е от държавни поръчки и договори с фирми и общини.

Предметът на дейност на Центъра е: регионално развитие, териториално и селищно устройство, местно самоуправление и местна администрация, техническа инфраструктура.

В съответствие с предмета на своята дейност, Центърът осъществява следните основни функции:

Наблюдава, анализира и оценява състоянието, процесите и тенденциите в:

- ✓ развитието на територията на страната и на отделни райони, с оглед установяване на възникнали диспропорции и проблемни територии, както и на резултатите от целенасоченото държавно въздействие;
- ✓ консолидирането на териториалните общности и съответствието им със системата на административно-териториалните единици (административно-териториалното деление), формирането и функционирането на органите на самоуправление и на местната администрация;
- ✓ структурата на жилищните потребности и на ресурсите и механизмите за удовлетворяването им;
- ✓ населените места и селищните образувания в страната, както и тяхното устройство и изграждане в съответствие с устройствените планове;

- ✓ недвижимата собственост, развитието на инвестиционните инициативи, нивото и адекватността на осигуреността с устройствени планове и степента на тяхната реализация;
- ✓ изграждеността и комплексността на изграждането, благоустрояването и инженерното съоръжаване на територията и населените места и възникващите диспропорции, включително и в процесите на приватизиране на комуналната сфера;
- ✓ кадровото състояние на органите на самоуправление и на местната администрация.

Разработва: научноизследователски теми; анализи, прогнози, концепции, стратегии и програми; проекти за нормативни документи; експериментални и конкретни проекти в сферата на устройственото планиране, информационното обслужване и управлението на Република България и териториалноустройствени и градоустройствени проекти в чужбина; методически указания и учебни програми; информационни обзори.

Участва в прилагането на решенията на Министерството и на други органи на изпълнителната и законодателната власт в областта на териториалното развитие и жилищната политика чрез: оперативно съдействие на държавните и местните органи на изпълнителната и съдебната власт; координиране на съвместни дейности с държавни и местни органи на изпълнителната власт; разработване на пилотни проекти по териториалното и селищно устройство; извършване на експертизи; провеждане на квалификация и преквалификация на кадри.

Изпълнява международни ангажименти по предмета на дейността си, като: представя Република България в Комитета по населените места при ИК за Европа на ООН, в Комисията по населените места “ХАБИТАТ” на ООН, в Управителния комитет по местна и регионална демокрация към Съвета на Европа и други международни организации по предоставени пълномощия от МТРС; съществува двустранно и многостранно сътрудничество с отделни страни, агенции, фондации, институти и др.; участва в разработването на международни проекти.

През този период по-важни разработки в страната са: “Стратегия за териториално развитие на Република България”, регионални стратегии, трансгранично сътрудничество със съседни страни, влияние на мостовете на р.Дунав, териториалноустройствени планове на общини, общи градоустройствени планове, транспортно-комуникационни планове, застроителни планове на градски центрове, промишлени и транспортни зони, жилищни комплекси и курортни зони и селища, паркоустройствени планове, архитектурни проекти на жилищни и административни сгради, директивни планове и ЗРП на безмитни зони.

През 1999 г. нова ликвидация води до регистрирането на еднолично АД с държавно имущество с фирма “Национален център за териториално развитие”ЕАД (Решение N 1/23.12.1999 г. на Софийски градски съд), с предмет на дейност: разработване на макроикономически анализи, прогнози, концепции, стратегии, планове, проекти и експертизи, свързани с регионалното развитие, селищното устройство и строителството, включително за строителни конструкции; поддържане и развитие на бази данни от информационната система на територията; изготвяне на становища, съгласувателно-координационни дейности; маркетинг и реклама, издателска дейност; управление, организационно обслужване и координация на проекти и целеви програми; отдаване под наем; разработване на технически нормативни актове в областта на проектирането и изпълнение на строителството; поддържане на информационна система с осреднени пазарни цени на СМР, разходни норми и информационна система за еврокодовете в областта на регионалното развитие, селищното устройство и строителството;

разработване на учебните програми, организирането и провеждането на курсове за квалификация и преквалификация в предмета на дейността; участие и сътрудничество в международни проекти с отделни страни, агенции, фондации, институти, организации и други дейности, не забранени от закона.

Поради силно намалената численост на персонала вследствие продължаващите съкращения (вече едва около 55 човека), много от регистрираните дейности постепенно отпадат или изобщо не са развивани, особено тези в областта на строителството.

Съществуващите направления са: ”Регионално развитие” и КЕС. Управлява се от Съвет на директорите в състав: Председател, Изпълнителен директор и двама прокуристи.

От м. октомври 2001 г. Центърът има ново ръководство и нова управленска структура: Съвет на директорите с Председател, Изпълнителен директор и член. Две основни вътрешни структури включват:

I. “Регионално планиране и политика” с 19 служители в 4 секции:

1. “Устройство на територията и жилищна политика”;

2. “Административно-териториално устройство, местно развитие и самоуправление”;

3. “Регионално развитие и евроинтеграция”;

4. “Международно сътрудничество и проекти”.

II. “Проектантско-експериментална структура”, включваща 6 проектантски ателиета с числен състав на персонала 18 човека и структурата “Географски информационни системи и информационно обслужване” с 5 човека.

III. Административно-обслужващ персонал със състав 14 човека.

В общата численост на персонала 6 бр. специалисти работят на граждански договор.

Създадените и периодично актуализирани *Генерална схема за разположение на производителните сили* и *Единен териториалноустройствен план на страната* се превръщат в два изключително мощни инструмента, с които се е извършвало регионалното планиране в България до 1990 г. На база на втория документ – *териториалноустройствения план на страната,* са постигнати значими резултати: създадена е относително балансирана мрежа от селища, чрез която се е установило сравнително хомогенно разположение на човешките ресурси.

След 1990 г. проблемите с неадекватната структура на регионалните икономики и неефективните производства се проявяват със значителна сила, когато пазарните сили, спрените субсидии, дотации и либерализирани цени започват да се проявяват. Изтеглянето на държавата от икономиката де факто представлява оттегляне от регионалното планиране и развитие. Икономическата криза от средата на 90-те, колебливите пазарни реформи и липсата на твърда ориентация за посоката на развитие на страната допълнително предизвикват силни дисбаланси и нарастване на регионалните различия в социално-икономическото развитие.